

Nomadernas återkomst

| av Johan Tralau

Med den neolitiska revolutionen började människor att skapa platsbundna identiteter. Informationstekniken och politiskt skapade nödvändigheter av människors rörlighet utmanar nu dessa. Men bidrar denna modernitet till en bättre civilisation, eller ställs vi åter inför nomadernas problem?

NEJ, HISTORIEN SJÄLV är inte ironisk: ironin tillför vi själva. Ändå är det märkligt hur vissa tankefigurer förändras och blir kvar. Det var inte särskilt länge sedan det hette att historien med nödvändighet hade sin världsrevolutionära gång alldeles oavsett vad människan tyckte eller gjorde – och att revolutionen var helt obekymrad av irrläror om människans natur, bestämning, eller behov. Tvärtom skulle människorna alltid anpassa sig till den historiska nödvändigheten, och deras behov, önsningar och identitet alltid vara en ren avspeglning av samhällets utveckling. Detta innebar också att frågan om det önskvärda överlämnades åt Historien; trots allt var det ju meningslöst att diskutera hur saker och ting skulle gestaltas om det fanns en absolut nödvändighet.

Tanken lever också kvar i de nu så moderna föreställningarna om det återupptagna nomadlivet. Den nya människa vi nu ser konturerna av sägs kunna byta arbetsplats, vänkrets och bostadsort lika lätt som hon väljer bland andefattiga massmedier. Och hemlandet? Äsch, hemlandet.

FÖR DEN SORTENS FÖRESTÄLLNING finns sedan länge en teoretisk bas. Marx hade enligt den rådande uppfattningen redan genom den sjätte tesen om Feuerbach avfört frågan om människans natur från dagordningen. Människans väsen var bara sitt samhälle, ”das ensemble

der gesellschaftlichen Verhältnisse”¹ – och därför var den mänskliga naturen överhuvudtaget ingenting alls, därför fanns ingen mänsklig natur. Ungdomsskrifternas besynnerliga spekulation om hur människan var och borde vara förvandlades på det sättet till den tröttsamma begreppsexercis som skulle avgöra i vilket ögonblick motsättningen mellan produktivkrafter och produktionsförhållanden tillät den gnostiska övergången till den världsrevolutionära frälsningen. Och därför såg sig också Marx tvungen att ironisera över föreställningen om människans väsen och hennes främlingskap i förhållande till det egna arbetet och sig själv; omsorgen om människan kallades därefter ”filosofisk fraseologi”.

Men naturligtvis var marxismen inte ensam om att reducera människans personlighet till en enkelriktad avspeglning av samhällets uppbyggnad. Så kunde Emile Durkheim i sitt storslagna verk om den samhälleliga arbetsdelningen, *De la division du travail social*, förklara att den historiska individualiseringen var en ren konsekvens av samhällsförändringar: ”Il n’y a que la société qui ait assez changé pour pouvoir expliquer les changements parallèles de la nature individuelle”.¹¹

Det krävs rätt lite klarsyn för att se att det här rör sig om en förvrängning och förenkling. Kulturers samhällsliv och mentalitet kan se mycket olika ut även om de har en identisk ekonomisk struktur. Så livnärde sig både de nordamerikanska arapahoinianerna och crowindianerna på buffeljakt, men hade ändå annorlunda samhällsstruktur, där bara de senare hade klaner. Ändå har det blivit en tröttsam dogm att människan inte har någon egentlig natur, utan bara är en funktion av sitt samhälle.

MEN OM MÄNNISKORNAS PERSONLIGHETER, önsningar och behov tänks utgöra en ren avspiegling av de samhälleliga förhållandena, måste även synen på mänsklig olycka förändras. All olycka måste då väsentligen vara eftersläpning: är den enskilde otillfredsställd, desorienterad eller destruktiv på grund av omvälvande samhällsförändringar, kan detta reduceras till ännu bristfällig anpassning till historiens nödvändighet. Frågan blir dock om detta synsätt inte innebär att man förvränger verkligheten till bilder vi inte känner igen, till groteska irrande gestalter som aldrig har funnits och inte kan finnas.

Den antropologiskt orienterade samhällsteoretikern Arnold Gehlen hävdade att det egentligen bara har funnits två stora historiska brott som på ett mer grundläggande sätt har förändrat människans förhållande till sin omgivning. Den ena var teknifieringen av (de dåför tiden så moderna) industrisamhällena, som bevisligen hade givit upphov till en stor mängd sociala problem. Därför var den oundvikliga omvandlingen också en stor påfrestning inte bara för samhällenas stabilitet, utan även för alla människors tillvaro. Men den andra, historiskt föregående övergången hade säkerligen varit lika problematisk. Den neolitiska revolutionen innebar det platsbundna jordbrukets införande. Människan blev bofast – och detta måste ha upplevts som en fullkomlig och skrämmande vändning. När jägar- och samlarsamhällenas människor lämnade det irrande nomadlivet för att skapa sig ett beständigt hem, måste även den nya tillvaron ha tett sig skrämmande eller förtryckande. På samma sätt som vi idag talar om teknikens demoniska aspekter, bör det därför vid övergången till ett bofast liv ha funnits föreställningar om "åkerns demoni".^{III} Hemmet slutade emellertid med historisk nödvändighet att förefalla skrämmande och bindande, och blev i stället grunden för mänsklig frihet. Och på samma sätt måste även det teknifierade samhället frambringa människor för vilka det var det enda naturliga, och för vilka varje annat liv måste förefalla skrämmande och onaturligt. Så skulle alltså historien rätta till allt obehag – för när ingen längre tänker på något som ett problem, kan det heller inte vara ett sådant.

TANKEFIGUREN KÄNNS VÄL IGEN. Känns utvecklingen obehaglig, anbefalles tålmod. Obehag är eftersläpning och bristande anpassning. I viss mån stämmer detta också – även om historiens utveckling själv naturligtvis inte kan ge svar på frågan om huruvida historiska övergångar är önskvärda eller riktiga. I efterhand är det naturligtvis lätt att förlöjliga rädsla, och ständigt har man citerat sådana där komiska avvisande domar över cyklar, jazzmusik eller tåg. Trots allt innebar ju järnvägstrafiken inte som okunniga bakåtsträvare hade fruk-

tat att människor pressades sönder av farten. Dödsolyckorna däremot tillhör samma kategori som naturkatastrofer; för övrigt är nyanser förvirrande.

Nu hör det till vanligheterna att man identifierar människans natur med den personlighetstyp som är vanligast förekommande i det samhälle man själv lever i. Därför bör det också påpekas att människans förverkligande som människa inte nödvändigtvis ligger i en socialstatistiskt inrättad tillvaro som inbegriper implicit garanterad livstidsanställning i offentlig sektor eller i industrin – liksom personlighetsstörningarna hos sekelskiftets wienska överklass endast i dr Freuds fantasi kunde utgöra människans väsen.

Vissa historiska övergångar som har beskrivits i kataklystiska termer har också i efterhand visat sig vara tämligen förnuftiga inrättningar. Åter andra har dock inte varit det, och det gäller även mentalitetsförändringar. Ytterligare andra, på sin tid alldeles ofrånkomliga utvecklingar har inte blivit av alls.

Men om nu utvecklingen med nödvändighet kräver ett fullkomligt rörligt liv, och detta innebär ett nomadiskt liv utan hemort, kvarstår ändå frågan om huruvida det är möjligt eller önskvärt. Det är inte uppenbart att människor anpassar sig till vad som helst. Det gäller förstas även hemlöshet.

MÄNNISKANS ÖVERLEVAND SÄKRAS genom det mångsidiga samspelet mellan anpassning till och motstånd mot problem. Grundläggande i detta är arbetet. Identifikation med det egna arbetet är en väg till självbekräftelse, och detta var en av den unge Hegels viktigare insikter. Sin teoretiska skepnad fick den i den strid Hegel lät två medvetanden utkämpa: och det blev en strid som slutade med att den ene underkastades den andre. Den senare, trälen, tvingades bearbeta den yttre naturen för härskarens räkning. Men i detta påtvingade arbete skedde en avgörande vändning – och det var en vändning som visade att idealisten Hegel hade långt större insikter i människans produktiva och tillägnande förhållande till naturen än den franska upplysningens materialister, för vilka materien bara var föremål för åskådning, inte arbete. Genom arbetets yttre tvång fick trälen bearbeta sin omgivning, och detta bearbetande fick honom att slutligen identifiera sig själv med sitt arbete, att upptäcka sitt arbetes resultat som sitt eget andra.^{IV} Därmed har något helt avgörande hänt: människan har förverkligats och igenkänt sig i sitt arbete, och av en verksamhet som till att börja med bara var yttre tvång och nödvändighet blev genom disciplin i stället frihet och självbekräftelse. Den påtvingade nödvändigheten vändes i tillfredsställelse och självständighet när människan identifierade sig med sitt arbete – och detta var en paradoxal, lycklig vändning i den mänskliga tragedin.

Men varje förändring och varje tvång kan inte få något lyckligt slut. Därför kvarstår frågan om vad människan kan och bör anpassa sig till. Att människan *är* sina samhällsliga förhållanden är förstås redan det bara en liknelse: hon *är* ju inte sina arbetsredskap, ägandeförhållanden och politiska organisationer. Bilden av människan som en ren avspeglning av samhällsstrukturen är och förblir dock en abstraktion av tvivelaktigt värde. Å ena sidan är alltså identifikationen med det egna arbetet och omgivningen viktig. Å andra sidan kan den inte ske till vilket pris som helst: dessa bör vara människovänliga.

FRÅGAN BLIR DÄRFÖR hur en alltmer internationaliserad ekonomi kan eller bör möjliggöra identifikation med arbetets omständigheter. Industriella rutinarbeten, som under lång tid har varit favoritbilden för teorin om alienerat arbete, förläggs i allt högre grad utanför västvärlden av lönekostnadsskäl. Detta innebär dock naturligtvis inte att de avancerade industrisamhällena är dömda till ekonomisk stagnation. Tvärtom gör två nya arbetskategorier sitt inträde på scenen: den förre amerikanske arbetsmarknadsministern och ekonomen Robert Reich gav dem i en oerhört inflytelserik bok, *The work of nations*, de nu vedertagna namnen "symbolanalytiker" och det mycket amerikanska och kanske svåröversatta "in-person servers". Den förra gruppen är den kategori oftast mycket välbetalda människor som får sin utkomst av att tolka en alltmer abstrakt och symbolisk verklighet. Den mest talande bilden är här kanske den person som arbetar med så abstrakta och rumsligt obundna enheter som nätinformation eller valutor. Det har ofta påpekats eller hävdats att denna grupp mer sällan känner samhörighet med sitt hemland eller sina landsmän – och för Reich själv blev därför det största hotet mot informationsekonomin symbolanalytikernas bristande solidaritet med de samhällen de lever i. I den mån den nya överklassen inte tar det ansvar som tillkommer varje elit kommer nämligen all samhällslig stabilitet och kontinuitet att bryta samman. De arbetslösa industriarbetarna och rutinproducenterna kommer i vilket fall att i allt högre grad söka sig till den andra nya formen för arbete – och gör de inte det kan lösningen alltid vara arbetskraftsimport. I takt med att rutinproduktionen flyttas ut efterfrågar däremot symbolanalytikerna nämligen allt fler icke-industriellt producerade eller individualiserade tjänster som utförs av "in-person servers"; de mindre kvalificerade av dessa kan vara sådant som städning eller massage.^v Om detta utvecklas väl eller till kaos är sist och slutligen beroende av elitens ansvarstagande.

Många menar emellertid att den mer avgörande förändringen är den ökade rörlighet som krävs för att ett

land eller en region skall vara konkurrenskraftig i den globala ekonomin. Förebilden är, nu som alltid, transatlantisk: precis som i USA skall överflödigt arbetskraft ständigt bryta upp och flytta efter arbetstillfällena.

NOMADLIVET TÄNKES ALLTSÅ VARA NÖDVÄNDIGT. Det har ofta upprepats att valutaunionen kräver en gemensam arbetsmarknad. Att Europa konjunkturmässigt går i otakt är vi vana vid – och det tycks inte finnas någon vettig anledning att tro att detta kommer att förändras i något mer grundläggande avseende. Trots allt befinner sig regioner i alla större valutaområden ständigt i olika faser i konjunkturcykeln. Genom införandet av en gemensam europeisk valuta avhänder man sig dock en mängd möjligheter att lindra problemen. En asymmetrisk chock, likt den som exempelvis den finska ekonomin utsattes för efter Sovjetunionens implosion, kan mildras av en försvagning av landets valuta – och den som önskar stabilitet bör förbereda sig på kriser. Allvarigare är kanske att man avhänder sig förmågan att penningpolitiskt begränsa överhettning och konjunkturbedgångar. Ett land i recession kan naturligtvis inte ensidigt sänka räntan eller öka penningmängden om det är medlem i valutaunionen. Därför kan man också förutse en mängd försök från enskilda medlemsländers sida att påverka den europeiska centralbankens penningpolitik; det krävs varken överdrivet mycket fantasi eller realism för att inse att dragkampen om räntan mellan länder med konjunkturproblem kan bli unionens ödesfråga.

I ett framtida skede där vissa regioner befinner sig i kris – här är naturligtvis jordbrukslobbyen en bubblare – kan opinionstrycket bli politikerna övermäktigt. De måste "göra något". Är då centralbanken enligt tysk modell oavhängig och effektivt avskild från politiska ingrepp finns egentligen bara en utväg. Frestelsen att vinna röster genom unionsfinansierade finanspolitiska åtgärder kan komma att bli oemotståndlig inför en negativ hemmaopinion och en destabiliserande kris. Är en region i kris, tänker man sig kunna ändra detta med regionstöd – en gren som alltid har varit problematisk för unionen. Men har man en gång lindrat en kris för *en* region är dammluckorna öppna, och EU kommer att behöva pengar, mycket mer pengar. Lösningen på detta kan bli egen beskattningsrätt och en allt större budget för alltjämt ineffektiva transfereringar. Tunneln i slutet av ljuset kan då bli den finansunion som nära nog ingen vill ha och som inom överskådlig framtid skulle sakna folklig legitimitet.

Naturligtvis kan kostnaderna för att stå utanför valutaunionen vara mycket mer kännbara på kort sikt, och förlusten i ekonomisk makt och politiska påverkansmöjligheter kunde komma att bli betydande. Kanske är också möjligheterna att bedriva en självständig penning-

politik redan nu så små att förändringen vore marginell. Kanske skulle också ett misslyckande för EMU kunna bli katastrofalt för hela kontinenten.

MEN UTVECKLINGEN MOT en allt större europeisk stat med beskattningsrätt gäller förstås under förutsättningen att människor inte flyttar från de krisdrabbade regionerna. Ett sätt att "rädda" en region eller ett land undan alltmer destruktiva kristillstånd med arbetslöshet, utslagning och social oro är naturligtvis att de nu plötsligt överflödiga flyttar efter högkonjunkturen. Detta tänks vara såväl förutsättningen för den integrerade arbetsmarknaden som lösningen på dess problem. Därför måste det återupptagna nomadlivet lösa svårigheten. Men det är en lösning som själv är ett problem. Det första är naturligtvis att människor i tämligen låg utsträckning faktiskt flyttar, utan envisas med att kvarstanna hemma till och med om arbete kan finnas i kulturellt närstående regioner. Ett exempel vore Spanien, som har en arbetslöshet som är flerdubbelt större än grannlandet Portugals. Men problemet är inte egentligen att europén inte återigen har blivit nomad.

Även i det fall en fullkomligt integrerad arbetsmarknad skulle "fungera" står vi nämligen inför stora problem. Frågan är hur samhällen kontinuerligt kan vara stabila om allt större grupper människor blir tvungna att bryta upp från sin hemort och sakna en platsbunden identitet. Bofastheten var förutsättningen för historien överhuvudtaget: när de spridda människogrupperna tillägnade sig jorden och åkerbruket blev också de döda en verklighet i föreställningsvärlden. Bofasta människor måste någonstans begrava sina döda, och därför blev plötsligt minnet av förfäderna och det förflutna alltså viktigt. Och på samma sätt som erinran och historieberättandet utvecklades genom minnet av det förflutna, blev tanken på framtiden väsentlig när den omedelbara konsumtionen av ätlig vild flora och fauna ersattes av jordbrukets planering och lagring. Detta blev därför nödvändigt för människans utveckling till en historisk varelse, och en väsentlig utveckling av hennes medvetande. Så utvecklades hon från ögonblicksvarelse till människa med historia – och därför blev också hemmet centralt i mänskligt liv och förverkligande.

NOMADENS TILLVARO ÄR DÄREMOT irrandets och hemlöshetens. Men det finns en avgörande skillnad som kan göra den senmoderne nomaden långt mer hemlös än någonsin jägar- och samlarsamhällenas klaner och stammar. Bristen på en platsbunden identitets säkerhet och självbekräftelse kompenseras av samhörigheten med gruppen: den arkaiske nomaden lever med nödvändighet genom sina ovillkorliga och beständiga förhållanden med sina medmänniskor. Detta gäller även diaspora-

kulturer vilkas identitet inte främst är platsbunden; därför är också gruppidentiteten avgörande för deras överlevnad – så skulle ju exempelvis de europeiska judarna ha assimilerats och försvunnit i majoritetskulturerna om de inte hade haft en stark gruppidentitet och solidaritet. På detta sätt kan alltså den egna gruppen bli en plats och ett hem. Hemmet behöver då inte främst vara bundet till en plats.

Men beständiga och starka förhållanden till medmänniskorna skapas inte ur intet, utan kräver sin historia. Detta innebär att nomadens tillvaro inte kan vara förutsättningslös. Men frågan blir förstås hur den moderne nomaden skall kunna bygga långsiktiga fasta förbindelser till sina medmänniskor. Är rörlighet den enda möjligheten att undvika utslagning och samhällig instabilitet, kan följderna mycket väl bli just utslagning och samhällig instabilitet. En människa som ofta byter hemort eller hemland riskerar steg för steg att förlora sin solidaritet med samhället i brist på hemland och landsmän. Naturligtvis rymmer utvecklingen löften lika väl som hot: för vissa personer i självmedvetna regioner som Emilien eller Baden-Württemberg kan övernationell integration förefalla nästan odelat god. På samma sätt kan en människas band till sin hemort bli starkare om hon flyttar därifrån för att sedan återkomma. Men detta gäller under särskilda förutsättningar, nämligen återvändandet. Måste en person ständigt byta hemort, kan däremot hans solidaritet med den ständigt nya bostadsorten bli allt svagare.

Men frågan kvarstår: hur tänks en människa kunna utveckla ansvarstagande och beständiga förhållanden till sina medmänniskor och sitt samhälle om hon ständigt är i uppbrott? Blir den moderne nomaden verklighet, kan han bli ensamman, mer rotlös och mer destruktiv än någon människa vi har känt – och han kommer inte som enstaka spejare.

Johan Tralau (johan.tralau@statsvet.uu.se) är doktorand i statsvetenskap vid Uppsala universitet.

^I Marx/Engels: *Ausgewählte Werke*, band I, s. 199, Berlin: Dietz, 1981.

^{II} Durkheim, Emile: *De la division du travail social*, s. 340, Paris: PUF, 1960.

^{III} Gehlen, Arnold: *Anthropologische Forschung. Zur Selbstbegegnung und Selbstentdeckung des Menschen*, s. 99, Reinbek: Rowohlt, 1961.

^{IV} Hegel, G W F: *Phänomenologie des Geistes*, s. 135f, Hamburg: Meiner, 1988.

^V Reich, Robert B: *The work of nations. Preparing ourselves for 21st-century capitalism*, s. 174–195, New York: Alfred A. Knopf, 1991.